

Centar za politike i upravljanje
Centre for Policy and Governance

Energetika, sažetak komparativne analize

Analizu izradio Centar za politike i upravljanje
juli 2014

Sektor energetike nije samo važan sastavni dio *acquis communautaire*, 15. poglavlje Pravne stečevine koju Bosna i Hercegovina, kao i svaka druga država na putu ka članstvu u Evropskoj uniji, treba uskladiti prije tog politički deklariranog cilja, nego je, uz infrastrukturu, krucijalni sektor održivog razvoja jedne države. Od strukture energetskeg sektora zavisi status države ne samo spram Evropske unije, nego i u regionalnim odnosima, ali – prije svega – spram vlastitih građana. Pitanja poput onih koja se odnose na korištenje nuklearne energije, zelenih energija, izgradnju velikih energetskeg objekata, odnos energije prema turizmu, zaštitu životne sredine, investicije u lokalnu zajednicu itd., pitanja su koja nisu strana ni javnosti u Bosni i Hercegovini, iako se u razvijenim evropskim društvima njima pristupa mnogo ozbiljnije. Pojedina pitanja od krucijalnog značaja za integriranje Bosne i Hercegovine u evropsku

zajednicu država, ali i za svakodnevni život građana, ne prolaze kroz ozbiljne javne debate nego ih prate površne, ispolitizirane kampanje.

Upoređujući podatke o energetskeg sektoru zemalja bivše Jugoslavije na zvaničnoj stranici *Energetske zajednice*, očito je da Bosna i Hercegovina ima izuzetan potencijal da bude snažan igrač na regionalnom energetskeg tržištu. Da bi taj cilj bio i realno ostvariv potrebno je da BiH integrira svoje u energetskeg tržište Evropske unije. To pretpostavlja usvajanje Pravne stečevine Evropske unije u pet energetskeg podsektora: (1) Zalihe nafte i sigurnost snabdijevanja, (2) Unutrašnje tržište energije, (3) Obnovljive energije, (4) Energetska efikasnost i (5) Nuklearna sigurnost i zaštita od zračenja.

Ispunjavajući legislativu, usvajajući zakone, podzakonske akte, osnivajući regulatorna tijela

koja će usvajati pravilnike, provodeći kampanje, na kraju puta ka punopravnom članstvu u Evropskoj uniji (pa samim tim i u Energetskoj zajednici) integrirani energetski sektor BiH u EU krasit će sljedeće karakteristike:

- Liberalizacija – Tržište treba biti potpuno otvoreno, bez nelojalne konkurencije i intervencije države preko subvencija tržišnim igračima, državne pomoći itd. Ovo podrazumijeva i liberalizaciju propisa u procesu ulaska na tržište, olakšan put ka dobijanju dozvola za rad, licenci itd.;
- (De)regulacija – Od političkog uticaja oslobođen rad finansijski i kadrovski održivih agencija u sektoru koje vrše kontrolu, te utvrđuju cijene energenata na tržištu kako bi tržišna utakmica bila fer i bez povlašćenih kupaca;
- Diversifikacija – Razdijeljenost subjekata zaduženih za različite sektorske poslove – prije svega proizvodnju i distribuciju energenata;
- Zaštita životne sredine – Opredijeljenost ka zelenim i obnovljivim izvorima energije i favoriziranje njihovog korištenja u cjelokupnom energetskom balansu sistema kroz utvrđivanje minimalnog procentualnog učesća i zagarantirani otkup; te
- Sigurnost – kako bi bilo osigurano snabdijevanje građana i privrednih subjekata kroz jasne mehanizme zaštite u slučaju promjena uzrokovanih nestašicom energenata na svjetskom i regionalnom tržištu – izbjegavanje zavisnosti od jednog izvora energenata i skladištenje rezervi energenata, kao i zaštita

u slučaju različitih katastrofa, mjerenje stanja okoliša, sigurnost skladištenja radioaktivnog otpada itd.

U Tabeli 1 su prikazani komparativni podaci pet zemalja iz regije Jugoistočne Evrope, pet država koje su nekada bile u zajedničkoj državi – Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji. Tih pet država ima različit status u Evropskoj uniji – Hrvatska je član, Srbija je dobila datum za početak pregovora o članstvu, a Crna Gora, Makedonija i Bosna i Hercegovina su potpisale Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.

Podaci su uzeti za 2011. godinu, posljednju za koju postoje podaci za sve države. Kao što se može vidjeti, Bosna i Hercegovina, poslije Srbije, proizvodi najviše struje u regiji – u 2011. godini proizvedeno je 14.049,93 gigavat sati (GWh). Hrvatska sa proizvedenih 9.999 GWh primorana je na značajan uvoz, otprilike cjelokupnu proizvodnju BiH, s tim što Hrvatska i dalje izvozi više električne energije od BiH (6.308 GWh naspram 5.660 GWh). Srbija je lider regije sa proizvedenih 36.061 GWh, ali stoga zaostaje i za BiH i za Hrvatskom i u uvozu i u izvozu. Crna Gora uveze još cca 50% od ukupno proizvedene električne energije, ali su zato gubici na distributivnoj mreži ogromni, otprilike jedna petina (19%). Slična je situacija i sa gubicima u distribuciji u Makedoniji (18,1%) i Srbiji (15,5%). Od Bosne i Herecegovine, koja u distribuciji gubi nešto više od desetine proizvedene struje (12,93%), u regiji je bolja jedino Hrvatska. I što se tiče maksimalnog mrežnog kapaciteta performanse BiH su više nego dobre: BiH ima najveći mrežni kapacitet u regiji sa 3.982,56 MWh (megavat sati), neznatno više od Hrvatske (3.925 MWh). Hrvatska i Srbija su jedine dvije države u regiji

Tabela 1: UPOREDNI PODACI O DIJELU STRUKTURE ENERGETSKOG SEKTORA

2011.	Proizvodnja (GWh)	Uvoz (GWh)	Izvoz (GWh)	Gubici u distribuciji (%)	Maksimalni kapacitet mreže (MWh)	Proizvodnja gasa (Bcm3)
Hrvatska	9.999	14.012	6.308	8,2	3.925	2.118
Srbija	36.061	1.800	2.064	15,5	1.939,60	0,463
Crna Gora	3.205	1.516	503	19	835	-
Makedonija	6.282	2.749	58	18,1	1.895,69	-
BiH	14.049,93	4.170,60	5.660	12,93	3.982,56	-

Izvor: Zvanična stranica Energetске zajednice

Tabela 2: GENERALNA POZICIJA PO GLOBALNOM INDEKSU KONKURENTNOSTI

Zemlja	2010 - 11.	2011 - 12.	2012 - 13.
Hrvatska	77	76	75
Srbija	96	95	101
Crna Gora	49	60	67
Makedonija	79	79	73
Bosna i Hercegovina	102	100	87

Izvor: World Economic Forum

koje proizvode gas, a BiH je u pogledu ovog energenta zavisna od ruskog gasa.

Po Indeksu globalne konkurentnosti Bosna i Hercegovina bilježi izvjestan pozitivni trend. Prema ključnim indikatorima za period 2010 - 2011. godina BiH se nalazila na 102. mjestu od 139 mjerenih država, godinu dana poslije na 100. mjestu od 142 države, a 2012 - 2013. na 87. mjestu od 148 država. U sva tri perioda pristup finansijama je ključni problem, kao i u Makedoniji i Crnoj Gori, a u posljednjem mjerenom periodu (2012 - 2013. godina) na drugom mjestu (11,9%). Kada je riječ o BiH pojavljuje se, u odnosu na regiju, specifičan problematični faktor za biznis – politička nestabilnost. Loše ocjene BiH je dobila za razvijenost finansijskog tržišta (124. mjesto od 142 u GCI 2011 - 2012), institucije (126. mjesto od 139 u GCI 2010 - 2011), uzaludnost vladinih izdataka (142. mjesto od 148 u GCI 2013 - 2014). Ono što se može primijetiti jeste da se u periodu od 2010. do 2013. značajno popravio kvalitet snabdijevanja strujom (sa 51. BiH je skočila na 15. mjesto prema posljednjem GCI-ju).

Analiza izvještaja o napretku koje Evropska komisija za svaku državu koja pretendira da postane članica Evropske unije radi na godišnjem

nivou, daje nam pregled stanja učinjenog, akutnih i hroničnih problema, uz jasnu viziju krajnjeg cilja – potpuno usklađivanje s *acquis communautaireom*. **Hrvatska** je primjer uspješno završene transformacije energetskog sektora na putu ka učlanjenju u evropsku zajednicu država. Hrvatska je većinu svojih obaveza završila još 2010. godine, kada je u Izvještaju konstatirano da je „razina usklađenosti u ovom poglavlju visoka“¹, uz probleme koji su se ticali otvaranja tržišta gasa i tržišta električne energije, administrativnih procedura vezanih za obnovljive izvore energije te nezavisnosti regulatornih agencija. Sljedeće godine, 2011, Hrvatska je uspjela obezbijediti sigurnost zaliha s rokom trajanja od 90 dana, a ostali su problemi iz prethodne godine u oblasti otvaranja strujnog i gasnog tržišta, dostizanja EU standarda za izvore obnovljive energije i energetsku efikasnost kao i pitanje pojednostavljivanja procedura. Sve ove probleme Hrvatska je rješavala tokom 2012. i 2013. do ulaska u Evropsku uniju.

1 Svi podaci vezani za pojedine izvještaje o napretku pojedinih država koji se citiraju u ovom radu dostupni su na stranicama pojedinih ministarstava, evropskih delegacija u pojedinim državama ili na drugim zvaničnim stranicama određenih vlada. Kako bismo rasteretili tekst, reference na pojedine izvještaje o napretku pojedinih država regije ćemo navesti na kraju teksta uz sve dostupne linkove.

Tabela 3: KLJUČNI PROBLEM ZA POSLOVANJE: NEEFIKASNA DRŽAVNA BIROKRATIJA I PRISTUP FINANSIJAMA ZAJEDNIČKI PROBLEMI ZA SVE DRŽAVE; U SRBIJI PROBLEM KORUPCIJA

Zemlja	2010 - 11.	2011 - 12.	2012 - 13.
Hrvatska	Neefikasna državna birokratija	Neefikasna državna birokratija	Neefikasna državna birokratija
Srbija	Korupcija	Neefikasna državna birokratija	Korupcija
Crna Gora	Neadekvatno infrastrukturno snabdijevanje	Pristup finansijama	Pristup finansijama
Makedonija	Neefikasna državna birokratija	Pristup finansijama	Pristup finansijama
Bosna i Hercegovina	Pristup finansijama	Pristup finansijama	Pristup finansijama

Izvor: World Economic Forum

Srbija je početkom 2014. svečano i zvanično počela pregovore sa Evropskom unijom. Zvaničnici EU već su naglasili da će poglavlje o energetici i usklađivanje zakona iz 15. poglavlja biti od ključnog značaja za napredak Srbije ka članstvu². Taksativno su nabrojane brojne obaveze u Izveštaju iz 2013. godine. U oblasti sigurnosti snabdijevanja ostaje da se usvoji zakon o robnim rezervama kojim se reguliraju obavezne rezerve nafte i naftnih derivata, ali je zabrinutost izazvao Međuvladin sporazum Srbije i Rusije o gasovodu Južni tok „u pogledu njegove kompatibilnosti“. U oblasti unutrašnjeg energetskog tržišta ostvaren je „dobar napredak“ jer je Agencija za energetiku Republike Srbije dala saglasnost na Pravila o radu tržišta električne energije i Pravila o promeni snabdevača. „Od januara tržišta električne energije i gasa su liberalizovana za velike potrošače koji su povezani na prenosnu mrežu, a koji više nemaju pravo da ih snabdeva javni snabdevač po regulisanim tarifama“, navodi se u Izveštaju, što znači da je tržište liberalizirano jer su uvedene tržišne cijene. Također, AERS je dao saglasnost na Pravila o radu transportnog sistema gasa, zatim na nova pravila za raspodjelu prekograničnih kapaciteta za električnu energiju. Vlada je usvojila Uredbu o osnivanju rezervnog snabdevača, kao i Uredbu o energetski zaštićenom kupcu u kojoj su propisani kriterijumi i mjere zaštite, a iz oblasti obnovljivih izvora energije usvojena je Uredba o podsticajnim cenama za otkup struje iz obnovljivih izvora energije, kao i Nacionalni akcioni plan za obnovljive izvore energije, Zakon o efikasnom korištenju energije, Izmene Zakona o planiranju i izgradnji kako bi se uskladio sa Direktivom o energetskim svojstvima zgrada... Srbijagas je ostao u potpunosti integrirano preduzeće. U 2013. godini, vidi se, Srbija je ostvarila „umjeren napredak“.

Kada je u pitanju treći bosanskohercegovački susjed, **Crna Gora**, u prošloj, 2013. godini, kad je izišao posljednji izvještaj Evropske komisije, uz potvrđivanje umjerenog napretka, pobrojani su svi crnogorski problemi u energetskom sektoru koji su više-manje aktuelni. Razvojna energetska strategija još nije bila usvojena, zalihe

² Davenport: Poglavlje o energetici jedno od ključnih, <http://www.naslovi.net/2014-01-29/mondo/devenport-poglavlje-o-energetici-jedno-od-kljucnih/8769532>, posljednji pristup 3. juna 2014.

nafte i naftnih derivata nisu bile usklađene sa evropskim standardima od 90 dana, veliki industrijski potrošači još su vezani za distribucijski sistem i dobijaju električnu energiju po reguliranim tarifama (prije svih Kombinat Aluminijska Podgorica), distribucijska kompanija ostala je integrirana u EP Crne Gore itd. Odlukom Vijeća ministara Energetske zajednice iz oktobra 2012. cilj za Crnu Goru u vezi sa procentom učešća obnovljivih izvora energije u kompletnom energetskom kolaču je jedna trećina, 33%. U završnici, ključni problemi koji ostaju su rješavanje pitanja naftnih zaliha, legislative vezane za unutrašnje tržište, te kreiranje desetogodišnjeg plana razvoja obnovljivih energetskih izvora.

Makedonija je 2013. godine zabilježila izvjestan napredak, premda još nije postignuta potpuna liberalizacija tržišta struje i gasa. Cijena struje je dva puta povećana kako bi se dostigao ideal slobodnog tržišta, ali je povećanje pratila i državna pomoć od 2,4 miliona eura za najsiromašnija domaćinstva. Novi zakon o izvršnom postupku je povećao stepen naplate računa za električnu energiju. Zalihe nafte u ovom periodu spale su i iznosile su svega 34 dana prosječne potrošnje. U tom periodu je izvršena gasifikacija Kumanova i Strumice, što je povećalo stepen korištenja prirodnog gasa za 4,9 posto. Naglašen je i problem nedovoljnih kapaciteta Ministarstva za ekonomske poslove, koje je zaduženo za sva pitanja iz politike tog sektora. Napredak je zabilježen i u oblasti obnovljive energije. Usvojen je Pravilnik o povlaštenom statusu proizvođača električne energije. Uz 21 novu koncesiju, broj koncesija na male hidroelektrane popeo se na 68. Ipak, naglašeno je da „niske cijene struje za krajnje korisnike i teške administrativne procedure za odobrenje, izdavanje dozvole i licenciranje nastavljaju biti prepreka za adekvatan unos obnovljivih izvora u državi“.

Makedonija nema nuklearnu energiju, a kada je riječ o sigurnosti i zaštiti od radijacije zadužen je Direktor za sigurnost od radijacije koji je izdao Pravilnik i Strateški plan kao neophodne dokumente.

Specifičnost ustavnog uređenja **Bosne i Hercegovine** odražava se i u specifičnim ocjenama u izvještajima Evropske komisije pa su tako, na primjer, u pogledu zaliha nafte i sigurnosti

snabdijevanja bh. entiteti u 2010. ostvarili „neujednačen napredak“. Mnogo legislative mora se usvojiti i primjenjivati na državnom nivou, pa bi, primjera radi, Državna regulatorna agencija za energetiku, po zakonu o gasu koji se treba donijeti na državnom nivou (DERK), trebala imati određene regulatorne ingerencije.

Većina problema u izvještajima od 2010. do 2013. se ne mijenja. BiH nije dobila sveobuhvatnu energetska strategiju niti su strateški planovi entiteta usklađeni u pogledu sigurnosti snabdijevanja naftom, gasom i električnom energijom, a ne postoji ni zajednički pristup u vezi sa ulaganjima. Ni unutrašnje tržište nije uznapredovalo, tako da i dalje postoje prepreke razvoju veleprodajnog konkurentnog tržišta. Elektroprenos u 2013. još nije bio profunkcionirao (to se desilo tek početkom 2014. godine usvajanjem akcionih planova) i njegova održivost je u 2013. godini (još) bila upitna. Pokrenut je pregled energetske propisa EU s naglaskom na treći paket energetske propisa kako bi zemlja mogla ispuniti svoje obaveze prema Ugovoru o Energetskoj zajednici.

Što se tiče podsektora gasa, i dalje ne postoji državni zakon o gasu pa ni regulacija na nivou države. Entitetski zakoni iz ove oblasti su označeni kao nepotpuni (Republika Srpska), odnosno neadekvatni (Federacija BiH), pa u entitetima postoje odvojeni operateri za gas koji i dalje djeluju prema različitim pravilima za učesće u tržištu. Ne postoji ni državni zakon o obnovljivim izvorima energiji koji se treba donijeti na nivou BiH. „Složena administrativna struktura i podijeljenost nadležnosti u sektoru ugrožavaju sveobuhvatan napredak i razvoj sektora obnovljive energije“. Na državnom nivou je potrebno usvojiti i plan o energetske efikasnosti i vjerodostojnu mapu puta za preuzimanje *acquisa*. Iako je postignut mali napredak u oblasti nuklearne sigurnosti i zaštite od radijacije, još nije usvojen državni plan djelovanja u slučaju opasnosti niti strategija upravljanja radioaktivnim otpadom.

Sveukupna ocjena iz Izvještaja o napretku BiH u 2013. još je pesimističnija kada se u obzir uzme da je posebno naglašeno da „zemlja sve više zaostaje u ispunjavanju svojih obaveza iz Ugovora o Energetskoj zajednici“, te da „nedostatak saradnje i koordinacije između entiteta sprečava ukupan napredak energetske sektora

i negativno utiče na ulaganja u sektor koji ima veliki potencijal“.

Pogled na Tabelu 4. pokazuje da u svih pet podsektora sektora energetske politike, 15. poglavlje *Acquis Communautaire*, Bosna i Hercegovina u regiji Jugoistočne Evrope zaostaje u ispunjavanju brojnih obaveza, prije svega onih koje se tiču usvajanja državnih, okvirnih zakona u oblastima koje se sada nalaze u nadležnosti entiteta ili je nadležnost, pak, podijeljena između entiteta i države. To je specifikum BiH u odnosu na druge države koje se najviše susreću ili su se, kao u slučaju Hrvatske, susretale sa problemima provođenja usvojenih zakona. Liberalizacija tržišta, prodaja struje velikim korisnicima po tržišnoj cijeni umjesto na osnovu subvencija, uspostavljanje nezavisnog regulatora u ovoj oblasti, dostizanje evropskih standarda skladištenja nafte i naftnih derivata, ispunjavanje odredbi iz direktiva o energetske efikasnosti ili o obnovljivim izvorima energije, predstavlja tehnički teži dio posla nego samo usvajanje zakona, makar bili i sveobuhvatni poput zakona o energetici, koji u nekim od promatranih država pokriva cijelu ovu oblast. Ipak, BiH se još nije suočila s tim teškim poslovima stvarne implementacije zakona kroz pravilnike, cjenovnike, podzakonske akte, različite regulative, jer nisu usvojeni neophodni zakoni na državnom nivou, koji prethode implementaciji.

Energetska zajednica je, baš kao i Evropska unija čije je EZ faktičko predvorje, klub interesno povezanih zemalja koje ugovorno učestvuju na dobrovoljnoj osnovi. Neispunjavanje zajedničkih pravila vodi ako ne izbacivanju, onda limitiranju poslova za bosanskohercegovačke kompanije iz energetske sektora na evropskom tržištu.

Tabela 4: UPOREDNI PRIKAZ KLJUČNIH ZADATAKA IZ IZVJEŠTAJA O NAPRETKU 2013

Napredak 2013.	Zalihe nafte i sigurnost snabdijevanja	Unutrašnje tržište energije	Obnovljive energije	Energetska efikasnost	Nuklearna sigurnost i zaštita od zračenja
Hrvatska	Završeno	Završeno	Završeno	Završeno	Završeno
Srbija	<ul style="list-style-type: none"> - Zakon o robnim rezervama - Zabrinutost zbog Južnog toka 	<ul style="list-style-type: none"> - Državno preduzeće Srbijagas još nije razdvojeno - Povećanje broja zaposlenih u Agenciji za energetiku kako bi se Zakon o energetici uskladio sa Trećim paketom 	<ul style="list-style-type: none"> - Usvojeni svi podzakonski akti neophodni za provođenje sistema podsticajnih mjera - Agencija za energetska efikasnost pripojena Ministarstvu energetike, razvoja i zaštite životne sredine 	<ul style="list-style-type: none"> - Usvojiti podzakonske akte na Zakon o efikasnom korištenju energije - Neophodno pojednostavljenje administrativnih procedura za izdavanje potrebnih dozvola i priključenja na mrežu 	<ul style="list-style-type: none"> - Potrebno inspeksijske poslove prenijeti na Agenciju za zaštitu od jonizirajućih zračenja i nuklearnu sigurnost - Osigurati finansijsku nezavisnost Agencije - Usvojiti nacionalnu strategiju za upravljanje radioaktivnim otpadom
Crna Gora	<ul style="list-style-type: none"> - Usvojiti uredbu o obaveznim strateškim zalihama 	<ul style="list-style-type: none"> - Preduzeće za distribuciju ostalo integrirano - KAP kao povlašteni kupac mimo tržišta - Usvojiti podzakonske akte za unutrašnje energetska tržište 	<ul style="list-style-type: none"> - Usvojiti Akcioni plan za obnovljive izvore i mjere za biogoriva i unapređivanje obnovljive energije u saobraćaju 	<ul style="list-style-type: none"> - Usvojeno zakonodavstvo, potrebna usaglašavanja - Administrativni kapaciteti ograničeni 	<ul style="list-style-type: none"> - Slijedi pristupanje Konvenciji o nuklearnoj bezbjednosti i izmijenjenoj Konvenciji o fizičkoj zaštiti nuklearnog materijala
Makedonija	<ul style="list-style-type: none"> - Rezerve nafte za 56 dana, potrebno povećanje zaliha - Zabrinutost zbog ratifikacije Ugovora o Južnom toku 	<ul style="list-style-type: none"> - Usvajanje implementirajućih akata o strujnoj i gasnoj mreži - Otvaranje tržišta za srednja preduzeća 	<ul style="list-style-type: none"> - Potrebni dodatni napori za punu implementaciju Direktive o obnovljivim izvorima energije 	<ul style="list-style-type: none"> - Usvojen Zakon o energetici zbog usklađivanja s <i>acquiem</i> i pripadajući pravilnici 	<ul style="list-style-type: none"> - Nedovoljna efikasnost Direktorata za radijaciju i sigurnost - Potrebno uraditi licenciranje za skladištenje nuklearnog otpada
Bosna i Hercegovina	<ul style="list-style-type: none"> - Usvajanje energetske strategije - Uskladiti strateške planove entiteta, posebno kada je riječ o sigurnosti snabdijevanja naftom, gasom i električnom energijom - Ostvariti zajednički pristup prioritetima za ulaganje 	<ul style="list-style-type: none"> - Zakoni nisu u skladu s <i>acquiem</i>, potrebno usaglašavanje - Na sveobuhvatan način riješiti pitanje tenderskih procedura - Okončati pitanje upravljanja Elektroprenosom* - Usvojiti državni zakon o gasu a entitetske uskladiti sa <i>acquiem</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - Potrebno je usvojiti državni zakon o obnovljivim izvorima energije - Usvojiti akcioni plan za obnovljivu energiju za cijelu BiH kako bi se ispunio uslov o učešću obnovljive energije koji zemlja treba ostvariti do 2020. godine (40% od krajnje potrošnje energije) 	<ul style="list-style-type: none"> - Potrebno je usvojiti državni plan o energetska efikasnosti i vjerodostojnu mapu puta za preuzimanje <i>acquisa</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - Nije usvojen državni plan djelovanja u slučaju opasnosti, niti strategija upravljanja radioaktivnim otpadom

* Riješeno u 2014.

Izvor: izvještaji Evropske komisije za pojedine države na zvaničnim stranicama vlada, vladinih agencija i evropskih tijela

Izvori za istraživanje:

Internet stranica Energetske zajednice, izvještaji za pojedine države iz oblasti energetike korišteni sa stranice <http://www.energy-community.org/>

Indeks okolišnih performansi, zvanična stranica <http://www.epi.yale.edu/>, podaci za pojedine države preuzeti iz različitih izvještaja za ispitivane države regije

Indeks globalne konkurentnosti, izvještaji na zvaničnoj stranici Svjetskog ekonomskog foruma, <http://www.weforum.org/>, korištena tri izvještaja, 2009, 2011 - 2012. i 2012 - 2013.

Izvještaji o napretku korišteni sa sljedećih web adresa:

Hrvatska

Delegacija Europske unije u Hrvatskoj, <http://www.delhrv.ec.europa.eu/?lang=hr&content=3634>

Srbija

Kancelarija za evropske integracije Vlade Srbije, <http://www.seio.gov.rs/dokumenta/eu-dokumenta.211.html>

Crna Gora

Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija Crne Gore, http://www.mvpei.gov.me/rubrike/GD-za-evropske-poslove/Vazni-dokumenti/Izvjestaji_Evropske_komisije_o_napretku_Crne_Gore_

Makedonija

Evropska komisija, Kancelarija za proširenje, http://ec.europa.eu/enlargement/countries/strategy-and-progress-report/index_en.htm

Bosna i Hercegovina

Direkcija za evropske integracije Bosne i Hercegovine, http://dei.gov.ba/dei/dokumenti/prosirenje/Archive.aspx?langTag=bs-BA&template_id=120&pageIndex=1